

Titov teorijski koncept moralne snage opštenarodne odbrane

Titovo shvatanje fenomena borbenog morala¹ revolucionarnih snaga temelji se na njegovoj doslednosti Marksovom shvatanju istorije, društva i čoveka uopšte i posebno na stvaralačkoj primeni Marksove i Lenjinove teorije o revoluciji.

Uloga kreatora i najvišeg rukovodioca jedne autohtone revolucije zahtevala je od Tita način kojim će izraziti suštinu svog shvatanja revolucije i svoj odnos prema Marksovoj i Lenjinovoj teoriji revolucije. On je to učinio i čini, već 40 godina, nalazeći u samoj društvenoj stvarnosti odgovore na za revoluciju suštinska pitanja:

— koji su to elementi novog društva, to jest novih viših oblika proizvodnje društvenog života, koji su se kao objektivna mogućnost

¹ Ovde se pojam »borbeni moral« uzima kao širi pojam od pojma »moralna snaga opštenarodne odbrane«. To se čini iz tri razloga. Prvo, borbenim moralom (kao spremnošću da se podnose teškoće, lišavanja i žrtve) moraju da raspolažu u određenoj meri sve strane u sukobu, odnosno ratu, jer sukoba, odnosno rata u protivnom nema. Posmatrana s tog stanovišta, moralna snaga opštenarodne odbrane je poseban oblik borbenog morala, kako u odnosu na onaj moral kojim su raspolagala razna društva u prošlosti, tako i u odnosu na borbeni moral današnjih društava, različitih od naše socijalističke samoupravne zajednice, pa i u odnosu na borbeni moral agresora.

Drugo, pojam »moralna snaga opštenarodne odbrane« ne označava moralnu snagu naše revolucije, odnosno našeg društva u svim njenim aspektima. Ona je poseban izraz moralne snage našeg društva koji se javlja kao odlučnost i nepokolebljivost radnih ljudi, naroda i narodnosti da brane nacionalnu nezavisnost i tekovine revolucije od svakog ko ih ugrožava ili bi ih ugrožavao pogotovu ako bi to činio oružanom agresijom.

Treće, moralnu snagu opštenarodne odbrane kao izražavanje navedene odlučnosti i nepokolebljivosti u mirnodopskim usloovima opravdano je, takođe, podvoditi pod pojam »borbeni moral«, jer je u pitanju ista suština koja se samo u ratu potpunije izražava nego u miru.

već začeli u postojećoj društvenoj stvarnosti, pa ih revolucionarnom akcijom treba pretvoriti u novu društvenu stvarnost;

— koje su društvene snage koje su u datom vremenskom momentu istorijski pozvane da sprovedu tu akciju;

— na koji način i kojim sredstvima treba delovati da bi se, primerno postojećim istorijskim uslovima, ostvarila ta akcija kao konkretan čin revolucionarne promene.

Da bi bilo metodološki valjano, razmatranje Titovog delovanja u izgrađivanju moralne snage revolucije mora polaziti od takvog njegovog prilaza revolucionarnim promenama. A kada se tako postupi, pokazuje se da Titovo delovanje u izgrađivanju moralne snage revolucije ima svoju stalnu unutrašnju idejno-teorijsku koherentnost; drugim rečima, pokazuje se da svoje delovanje Tito utemeljuje na sagledavanju i uvažavanju *dijalektike* društvenih zakonitosti fenomena borbenog morala revolucionarnih snaga i moralne snage opštenarodne odbrane kao konkretnog oblika tog fenomena. Te zakonitosti i njihovu dijalektiku Tito formuliše kao stavove različitog stepena opštosti.

Društvena uloga naroda kao subjekta istorije — objektivna osnova moralne snage opštenarodne odbrane

Polazna tačka za razumevanje Titovog shvatanja moralne snage opštenarodne odbrane ogleda se u sagledavanju suštine njegovog odnosa prema socijalnoj revoluciji kao pojave druge polovine dvadesetog stoleća. Stvaralačkom primenom učenja klasika marksizma, Tito otkriva da društveno-istorijski uslovi od sredine dvadesetog stoleća objektivno omogućuju i nalažu da osnovna karakteristika socijalne revolucije mora biti — *širina njene socijalne osnove*.

Do tog zaključka Tito dolazi utvrđujući da sredinom dvadesetog stoleća promene u načinu proizvodnje uslovljavaju takve procese nacionalnog osveščavanja i političke emancipacije radničke klase i ostalih radnih slojeva naroda i da snaga tog osveščavanja postaje odlučujuća protivteža vladavini socijalnog i nacionalnog porobljavanja i izrabljivanja. To je istorijski kvalitativno novo ishodište mogućnosti radničke klase, bez obzira na njenu malobrojnost u pojedinim zemljama, da činom socijalne revolucije ostvari svoj istorijski interes — izgradnju besklasnog društva.

Iz takve ocene bitnih karakteristika savremene socijalne revolucije proizišla je i osnovna Titova ideja o subjektivnim snagama re-

volucije. Ta misao se izražava u njegovoj nepokolebljivoj doslednosti shvatanju da se suština revolucionarne uloge avangarde radničke klase ogleda u borbi za prevazilaženje građanskog i izgradnju socijalističkog društva, tj. u obezbeđivanju da radni slojevi naroda, u skladu sa objektivnim istorijskim uslovima i mogućnostima, deluju kao subjekt svoje istorije.

Tito višestranu razrađuje tu ideju. Osnovni njegovi stavovi o tome mogli bi se ovako sažeti:

— da se svi konkretni zadaci avangarde revolucionarnih snaga svode, u krajnjoj liniji, na jedinstven zadatak — na borbu za stvaranje ekonomskih, političkih, kulturnih i ostalih društvenih uslova za ispoljavanje narodnih masa kao subjekta svoje istorije;

— da su objektivni istorijski uslovi ispoljavanja narodnih masa kao subjekta svoje istorije — mera istinski mogućeg revolucionarnog čina na svakoj etapi revolucije;

— da je dostignuti stepen ispoljavanja radnih ljudi kao subjekta svoje istorije *opšta mera* svim dostignućima u izgradnji socijalizma kao i proizvodnji viših oblika društvenog života;

— da je ispoljavanje radnih ljudi i građana kao subjekta svoje istorije *najvažnije ishodište mogućnosti* prevazilaženja otuđenih i razvijanja novih istinskih *ljudskih potreba*;

— da je, iz svih navedenih razloga, takva društvena uloga radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti — kako bismo rekli današnjim jezikom našeg političkog sistema — bila i ostala objektivna osnova duhovnih snaga revolucije, pa time i njene moralne snage, odnosno borbenog morala opštenarodne odbrane. Razume se, ovde se ograničavamo samo na razmatranje poslednjeg stava.

Naime, zavisno od konkretne problematike borbenog morala koju razmatra u pojedinim prilikama — na primer, zavisno od toga da li je reč o moralnoj snazi narodnooslobodilačkog pokreta u celini, odnosno o moralnoj snazi opštenarodne odbrane danas, ili o moralnoj snazi oružanih snaga kao elementu sistema opštenarodne odbrane, ili o borbenom moralu jedinice kao kolektiva, ili o borbenom moralu pojedinca kao ličnosti — Tito uvek ukazuje na brojne činioce koji determinišu borbeni moral, određujući i stepen njihovog značaja u konkretnoj situaciji.

Uzimajući u obzir brojnost i raznovrsnost činilaca moralne snage opštenarodne odbrane, Tito ih uvek posmatra sa stanovišta njihovog značenja u odnosu na *društvenu ulogu narodnih masa kao subjekta istorije*. Stoga je opravdano reći da je dovođenje u odnos (vezu) činilaca borbenog morala sa društvenom ulogom narodnih masa

kao subjekta istorije paradigma Titovog određenja determinisanosti moralne snage opštenarodne odbrane.

Posmatrana u tom smislu, društvena uloga narodnih masa kao subjekta istorije za Tita je — *objektivna osnova* moralne snage opštenarodne odbrane, što znači da je moralna snaga opštenarodne odbrane primarno objektivno uslovljena stepenom praktične sposobnosti narodnih masa da se u konkretnim društvenim uslovima ispolje kao subjekt istorije.

Takav Titov odnos prema društvenoj ulozi narodnih masa kao objektivnoj osnovi moralne snage revolucije, i posebno njenog borbenog morala, naglašeno se izražava od trenutka Titovog stupanja na čelo KPJ i takav traje i danas. To se može dokazati navođenjem velikog broja njegovih postupaka i stavova koji se tiču borbenog morala, ali je za ovu priliku dovoljno navesti samo neke, reprezentativne.

U tom smislu redosled osnovnih političkih poteza koje je Tito po dolasku na čelo Partije preduzeo mogao bi se ovako izraziti: postizanje idejnog i akcionog jedinstva u samoj Partiji; osamostaljivanje Partije od spoljne zavisnosti i osposobljavanje za samostalno delovanje, saglasno uslovima u zemlji; jačanje jedinstva radničke klase kao vodeće političke snage revolucionarno-demokratskog pokreta; stvaranje i jačanje narodnog fronta, to jest razvijanje političke aktivnosti komunista i skojevaca u širokim narodnim masama, stavljanjem na čelo borbe protiv preteće fašističke opasnosti i za postizanje socijalnih i nacionalnih prava u unutrašnjem političkom životu. Osnovni smisao politike KPJ već tada je bio — kako je to rekao Tito u jednom intervjuu 1967. godine — da kao komunisti »budemo sa narodom, da se s njim stopimo i sa njim rastemo«.²

Potom već prvih dana narodnooslobodilačkog rata, avgusta 1941. godine, u radu »Zadaci narodnooslobodilačkih partizanskih odreda« — kao prvom dokumentu, u kome u ulozi vrhovnog komandanta izlaže strategiju narodnooslobodilačke borbe — Tito stavlja težište na ostvarivanje zadatka da oružani ustanak dobije *opštenarodni* karakter. Pri tom on ističe da je to najvažniji strategijski cilj, smatrajući ga prvim uslovima i temeljom uspešne borbe protiv okupatora za bolju sutrašnjicu. Tako ideja da je u narodnooslobodilačkoj borbi narod subjekt svoje istorije ostaje ideja vodilja tokom celoga rata.

Potpunije obrazloženje društvene uloge širokih narodnih masa, kao objektivne osnove moralne snage narodnooslobodilačkog pokreta, daje Tito oktobra 1942. godine u Govoru Drugoj proleterskoj brigadi.

² Tito, Vojna djela, knj. IV, VIZ, Beograd, 1972. god., str. 125.

Uopštavajući dotadašnja iskustva borbe protiv okupatora i njegovih satelita, i ukazujući na gotovo nadljudske teškoće kroz koje je prolazio narodnooslobodilački pokret, on postavlja ovakvo pitanje: »Šta je bila ona pogonska snaga koja je tjerala naš narod, naše borce da izdrže takve teškoće, a da ne pokleknu«.

Odgovor koji je dao pred postrojenim borcima, dodeljujući im proletersku borbenu zastavu, treba šire analizirati, jer u sebi sadrži *metod* i *sadržaj* Titovog opšteg određenja naroda kao subjekta istorije, metod kojim se i danas dosledno služi.

Ta pogonska snaga, kaže Tito, bila je svest naroda da je, stupajući u oružanu borbu protiv okupatora i izdajnika, neposredno sam uzeo svoju sudbinu u sopstvene ruke. Ali, time on ne završava svoj odgovor. Za njega opšti pojam »uzeti sudbinu u sopstvene ruke«, odnosno pojam »narod kao subjekt svoje istorije«, ima *konkretan* društveni i istorijski sadržaj. Uzimajući u obzir bitne karakteristike te etape revolucije, nalazi da se *subjektivitet naroda* ispoljava u tom momentu kao:

- visoka svest da je u nastaloj situaciji jedini izlaz za opstanak naroda i sticanje slobode u odlučnoj oružanoj borbi protiv okupatora i njegovih slugu;

- svest da se više nikada neće desiti da plodove borbe i žrtava narodnih boraca iskorišćava neko drugi, a ne sam narod;

- ponos što smo saveznici i saborci prve zemlje socijalizma u njenoj borbi protiv fašizma, najvećeg neprijatelja čovečanstva;

- uverenje da samo narod, sam, svojim vlastitim rukama, može da uništi onu tiraniju koja je dotada ugnjetavala naše narode.³

To je izuzetno slikovit primer stvaralačke primene Marksovog metoda uopštavanja, kojim se obezbeđuje da izvedeni opšti pojam ne bude prazna apstrakcija već da bude misaoni izraz stvarne suštine definisane pojave, što se postiže određivanjem sadržaja tog pojma koji proizilazi iz same postojeće prakse, to jest iz društvene stvarnosti na koju se odnosi.

U svakoj novoj etapi revolucije Tito ostaje dosledan stavu da je društvena uloga naroda kao subjekta istorije objektivna osnova borbenog morala naše odbrane. Istu doslednost on ispoljava i u primeni metoda određivanja sadržaja tog subjektiviteta u svakoj narednoj etapi.

Tako, u novim uslovima borbe za socijalizam, 1951. godine, ističe činjenicu da »... kao najvažniji za odbranu naše zemlje, za jačanje odbrambene moći dolaze u obzir novi faktori, a naročito demokrati-

³ Tito, Govori i članci, knj. I, »Naprijed«, Zagreb, 1959. god., str. 73—74, latinica.

zacija zemlje». ⁴ Posle tog stava opet sledi postupak utvrđivanja konkretnog sadržaja pojma demokratizacije kao oblika ispoljavanja subjektiviteta naroda, kada kaže: »Demokratizacija kod nas znači privlačenje sve širih i širih masa u upravljanje našom državom, odnosno privredom i drugim«. ⁵

Dosledan tom stavu, a uzimajući u obzir tekovine dvadesetogodišnjeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, Tito 1969. godine definiše nove istorijske uslove i mogućnosti ispoljavanja naroda kao subjekta svoje istorije u odbrani zemlje. »Mi moramo stalno raditi na usavršavanju sistema naše opštenarodne odbrane na osnovu trajnih iskustava iz našeg narodnooslobodilačkog rata, i radi daljeg jačanja i proširivanja samoupravnih prava naših radnih ljudi. Jer, nemoguće je zamisliti ostvarivanje samoupravnih prava našeg radnog čovjeka u oblasti ekonomskog, političkog, kulturnog i društvenog života uopšte, bez ostvarivanja takvih prava u oblasti odbrane.« ⁶

Kao što se vidi, sadržaj pojma »narod kao subjekt svoje istorije« na današnjoj etapi razvoja našeg društva za Tita je — stalno jačanje i proširivanje samoupravnih prava radnih ljudi i građana. U takvom načinu ostvarivanja društvene uloge naroda Tito vidi objektivnu osnovu moralne snage opštenarodne odbrane našeg društva *danas*.

Do sada smo ukazali kako je Tito razvio svoje shvatanje i određenje društvene uloge naroda i narodnih masa, uzimajući u obzir i uopštavajući praksu naše, jugoslovenske revolucije. Međutim, to nije dovoljno, jer se Tito na tome ne zadržava. Posmatrajući našu revoluciju u kontekstu napredovanja socijalizma kao svetskog procesa, on 1955. godine formuliše i ovaj zaključak: »Naši narodi su dokazali da su zreli da upravljaju sami sobom; i ne samo to, nego i da su zreli da učestvuju u zbivanjima na međunarodnoj sceni, da se i tamo čuje njihov glas. Bez obzira na to što nas ima samo sedamnaest miliona, naši narodi imaju u navedenom pogledu pravo da govore o mnogim važnim pitanjima međunarodnog karaktera, a naročito kad se radi o miru.« ⁷ On dakle, uočava da sposobnost upravljanja sobom i sposobnost ostvarivanja takvog prava narasta kod svih naroda širom sveta, i na osnovu toga definiše 1958. godine svoju već epohalnu tezu o *velikom istorijskom buđenju naroda*.

Dosledan marksističkom metodu, on i tu odmah određuje sadržaj pojma »veliko istorijsko buđenje naroda«, naglašavajući da se

⁴ Tito, Govori i članci, knjiga VI, str. 14.

⁵ Isto delo, str. 14.

⁶ Tito, Vojna djela, knj. IV, VIZ, Beograd, 1972. god., str. 201.

⁷ Tito, Govori i članci, citirano izdanje, knj. X, str. 100.

pod tim podrazumeva proces u kome stotine miliona ljudi postaju aktivni tvorci svoje istorije, koji je uslovljen modernim načinom proizvodnje i predstavlja odlučujuću protivtežu prevlasti onih koji drže u svojim rukama ta moderna sredstva proizvodnje kao otuđena sredstva.

Kada se izloženi Titovi stavovi posmatraju sa stanovišta Marksovog shvatanja istorije, društva i čoveka, a u okviru toga još konkretnije — i sa stanovišta Marksovog određenja pojmova »potpuna revolucionarna delatnost« i »stvarna ljudska zajednica«, ⁸ postaju očigledne činjenice: prvo, da je Tito ličnost koja otkriva u savremenoj društvenoj stvarnosti takve moguće nove, više oblike proizvodnje društvenog života koji, praktično, predstavljaju nastupanje društvenih promena koje je Marks nazivao potpunom revolucionarnom delatnošću i koje izvode na put konstituisanja ljudskog društva kao stvarne ljudske zajednice; i drugo, da Tito, otkrivajući to novo u savremenoj društvenoj stvarnosti postavlja tezu: da je stepen praktičnog ispoljavanja širokih slojeva društva kao subjekta svoje istorije *opšta mera* potpunosti revolucionarne delatnosti danas, mera stepena približavanja ka društvu stvarne ljudske zajednice, i glavna determinanta moći svake današnje revolucije.

Ali, za Tita kao revolucionara, društvena uloga naroda kao subjekta istorije nije plod nekog samotoka istorije, nije nešto što je čoveku dato nekom silom izvan njega, nego je rezultat njegove sopstvene delatnosti kao društvenog bića. Zbog toga je opisano Titovo određenje takve društvene uloge naroda, kao objektivne osnove moralne snage opštenarodne odbrane, nerazdvojno povezano i sa njegovim odgovorom na pitanje: šta primarno određuje u kojoj će se meri narod konstituisati kao subjekt istorije i koliko će takva njegova društvena uloga biti ishodište moralne snage revolucije, posebno njenog borbenog morala.

Odgovor na to pitanje Tito daje celinom svog revolucionarnog delovanja i posebno — svojim ličnim uticajem na jačanje moralne snage revolucije. Ako se suština tog odgovora formuliše u obliku opšte teze, ona glasi: konstituisanje naroda u subjekt istorije i delovanje takve njegove društvene uloge kao objektivne osnove moralne snage revolucije primarno zavise od *spособnosti revolucionarne avantgarde da teorijski prednjači* masama i da u samoj praksi društvene stvarnosti, kao predvodnička usmeravajuća snaga, bude *najodlučniji borac* za revolucionarne promene, zavisno od postojećih objektivnih društvenih i istorijskih mogućnosti i uslova.

⁸ Videti: Marks — Engels, Nemačka ideologija.

Takav odnos između revolucionarne avangarde i naroda za Tita je jedna od bitnih društvenih zakonitosti socijalističke revolucije. Dosljedno uzimanje u obzir te zakonitosti i sagledavanje njene dijalektike na svakoj etapi borbe za socijalizam, predstavljaju jedno od ishodišta Titove sposobnosti da četiri decenije, u vrlo različitim uslovima, neprekidno značajno lično doprinosi moralnoj snazi naše revolucije i ne samo njoj, već mnogo šire.

Uvažavanje navedene društvene zakonitosti ogleda se pre svega, u Titovoj stalnoj borbi za podizanje svesti komunista o tome da na današnjoj etapi razvitka ljudskog društva narodne mase ne mogu postati aktivni stvaraoci svoje istorije spontano, to jest ako ne postoji predvodnička snaga, sposobna da im otkriva objektivne mogućnosti društvenog progressa i da deluje kao okosnica njihove organizovanosti.

Dijalektika odnosa morala oružanih snaga opštenarodne odbrane i borbenog duha naroda

U narodnooslobodilačkom ratu oružana borba je bila glavni oblik borbe za isterivanje okupatora iz zemlje i stvaranje uslova za izgradnju novog, socijalističkog društva. Ako bi došlo do agresije na Jugoslaviju, oružana borba bi bila opet glavni oblik borbe i otpora protiv agresora. Iz takvog značaja oružane borbe, kao načina izvojevanja i odbrane nacionalne nezavisnosti i tekovina revolucije, proističe i posebno značajna uloga oružanih snaga u opštenarodnoj odbrani. Pored toga, zbog većeg broja svojih karakteristika, oružane snage su najprilagodljiviji deo sistema opštenarodne odbrane ratnim uslovima života.

Iz tih razloga ispostavlja se odnos između oružanih snaga i ostalih elemenata sistema opštenarodne odbrane kao poseban odnos koji, između ostalog, ima i svoju dijalektiku na relaciji moral oružanih snaga i borbeni duh naroda. Uzimajući u obzir i taj odnos kao jednu od društvenih zakonitosti borbenog morala, Tito se bavi njime, i to sa dva stanovišta: prvo, sa stanovišta morala oružanih snaga kao izraza etike društva kome pripadaju i, drugo, sa stanovišta morala kao pokretačke snage ljudi.⁹

⁹ Potreba posmatranja borbenog morala sa dva stanovišta: etičkog i kao pokretačke snage ljudi, proističe iz dvostruke prirode morala kao oblika društvene svesti. Prvo, moral je izraz shvatanja o dobru i zlu; to je njegova vrednosna — *etička strana*. Drugo, moral je izraz voljne snage ljudi da postupaju u skladu sa onim što prihvataju kao vredno i dobro i da odbacuju, odnosno da se suprotstavljaju onome što smatraju zlim, društveno i ljudski štetnim; to je moral kao *pokretačka snaga ljudi*.

Kada ga posmatra sa *etičkog* stanovišta, to jest sa stanovišta sistema vrednosti, koji je snažan u moralnim normama oružanih snaga opštenarodne odbrane, Tito utvrđuje, pre svega, uslovljenost tih normi sistemom vrednosti našeg društva kao socijalističkog samoupravnog društva. Osnovne vrednosti našeg društva, kao samoupravljanje, nezavisnost, nacionalna ravnopravnost, mir, ljudska solidarnost, drugarstvo, dostojanstvo čoveka, društvena odgovornost, raspodela na osnovu rezultata i uslova rada, antielitizam, antimilitarizam, antihegemonizam¹⁰ itd. osnovne su vrednosti sadržane i u moralnim normama oružanih snaga opštenarodne odbrane.

Ta determinisanost etičke sadržine morala oružanih snaga opštenarodne odbrane u praksi se naročito ogleda:

— u samom *smislu* postojanja oružanih snaga opštenarodne odbrane, u njihovoj ulozi da brane tekovine revolucije i da svojim postojanjem doprinose stabilnosti i učvršćivanju svetskog mira;

— u karakteru njihovih *unutrašnjih društvenih odnosa i načinu njihovog života* kao dela »naše narodne zajednice, koji živi ne samo vojničkim životom već i životom našeg opšteg današnjeg društvenog razvitka.«¹¹

Ali, Tito ne iscrpljuje svoje objašnjenje morala oružanih snaga opštenarodne odbrane time što ga određuje kao izraz etike našeg socijalističkog samoupravnog društva. Pored izloženog, on ukazuje da odnos između morala oružanih snaga opštenarodne odbrane i borbenog duha naroda, posmatran sa *etičkog* stanovišta, ima još jednu stranu koja se sastoji — u *aktivnom doprinošenju* oružanih snaga razvijanju etičke sadržine borbenog duha naroda. Ono proističe iz načina nastanka naših oružanih snaga i karaktera njihove društvene uloge u oružanom periodu revolucije, pa i danas.

Naše oružane snage nastale su iz samog naroda, ne samo kao Narodnooslobodilačka vojska već i kao *revolucionarni subjekt* koji je u oružanom periodu revolucije imao posebno značajnu ulogu u stvaranju novog, socijalističkog društva. Da bi mogle tako delovati one su od prvog dana svog nastajanja morale da se razvijaju u pogledu svog unutrašnjeg života, to jest u pogledu karaktera svog društvenog

¹⁰ Na prvi pogled može se steći utisak da su poslednje tri vrednosti već sadržane u prethodno nabrojanim i da im je loša strana što su negativno određene, pa ih ne treba uzimati kao posebne osnovne vrednosti. Ali, to je privid. Izražene u formi dvostruke negacije, one su, u stvari, posebne pozitivne vrednosti, jer označavaju *aktivistički odnos* prema negativnim pojavama sa stanovišta etike i morala radničke klase, odnosno socijalističkog samoupravnog društva, kao što su elitizam, militarizam i hegemonizam.

¹¹ Tito, Govori i članci, citirano izdanje, knj. VIII, str. 389.

bića — kao oružana organizacija novog, revolucionarnog, socijalističkog tipa. Zbog toga su one karakterom svojih unutrašnjih društvenih odnosa, načinom života i borbe bile, pored ostalog, i *graditelj nove — socijalističke etike*.

To jedno od bitnih obeležja njihove društvene prirode nije izgubilo značaj ni u mirnodopskim uslovima socijalističke izgradnje, i to ne samo zbog toga što oružane snage imaju značajnu revolucionarnu tradiciju već i zbog karaktera njihove današnje društvene uloge: kao branioca tekovina revolucije, kao činioca svetskog mira i kao škole socijalističkog vaspitanja.¹² Zbog toga oružane snage SFRJ, sa svoje strane doprinose razvijanju borbenog duha naroda kao — antimilitarističkog i antihegemonističkog duha međunarodne saradnje, solidarnosti i prijateljstva među narodima.

Kada posmatra odnos morala oružanih snaga opštenarodne odbrane i borbenog duha naroda (ili, drukčije rečeno, moralne snage opštenarodne odbrane u celini), sa stanovišta *morala uopšte kao pokretačke snage ljudi*, Tito ukazuje, takođe, na njihovo međusobno dijalektičko prožimanje, a svojim načinom rukovođenja daje primer kako treba uvažavati u praksi.

Pre svega, ukazuje na nepokolebljivu rešenost narodnih masa da brane svoju nezavisnost kao najdublje, nepresušivo ishodište nesalomljivosti borbenog morala oružanih snaga opštenarodne odbrane, bez obzira ko se nalazio i ko bi se mogao naći u ulozi agresora i kakve je sve teškoće, lišavanja i žrtve trebalo podnositi i treba podneti. Bez nepokolebljive rešenosti širokih narodnih masa da brane svoju nezavisnost i tekovine revolucije nema visokog borbenog morala oružanih snaga opštenarodne odbrane — to je društvena zakonitost na koju Tito ne samo da stalno ukazuje već je i u praksi dosledno uvažava.

Treba još istaći da se Tito odnosio i da se odnosi prema toj zakonitosti kao zakonitosti borbenog morala koja se mora dosledno uvažavati, kako na opštem stratezijskom planu, tako i u svakom, pojedinačnom slučaju pripremanja i izvođenja borbenih dejstava. Na primer, objašnjavajući zašto se odlučio da već u avgustu 1941. godine pređe iz Beograda u zapadnu Srbiju ističe da je to učinio na osnovu procene da su se tamo stekli najpovoljniji uslovi za opštu narodnu podršku oružanoj borbi protiv okupatora. Ili govoreći jednom prilikom zašto već krajem 1943. godine nije uputio veće borbene sastave u Srbiju, objašnjava da tada u Srbiji još nisu bili povoljni uslovi za

¹² Videti: Tito, Govori i članci, citirano izdanje, knj. IV, str. 10—11.

ostvarivanje opšte podrške naroda dejstvima širokih frontalnih razmera. Polazeći od tih iskustava, Tito ukazuje na značaj današnjih priprema svakog kraja zemlje koje omogućavaju uključivanje celokupnog stanovništva u pružanje otpora eventualnom agresoru i posmatra ih uvek, između ostalog, i kao ishodište opšteg borbenog duha naroda i kao ishodište borbenog morala jedinica koje bi na datom prostoru dejstvovale.

Drugu stranu dijalektičkog prožimanja morala oružanih snaga opštenarodne odbrane i borbenog duha naroda čini — *višestruki uticaj oružanih snaga na borbeni duh naroda*, odnosno moralne snage opštenarodne odbrane u celini. Reč je, pre svega, o tome da *čvrstinom morala koje ispoljavaju u borbenim dejstvima* oružane snage najneposredniji utiču, u moralno-političkom i psihološkom smislu, na jačanje uverenosti celokupnog stanovništva dotičnog kraja, pa i šire, u neophodnost pružanja oružanog otpora agresoru i mogućnost uspešnog slamanja agresije, čime se podiže i njegova sposobnost podnošenja ratnih teškoća, lišavanja i žrtava, a ujedno razvija i otpornost prema idejnom, političkom i psihološkom delovanju neprijateljskih snaga.

Zatim, oružane snage opštenarodne odbrane utiču snažno na borbeni duh naroda *sposobnošću pronalaženja takvih načina borbenih dejstava kojima se u konkretnoj situaciji nanose objektivno najveći mogući gubici neprijatelju uz što manje sopstvenih gubitaka i što manje gubitaka ostalih elemenata sistema opštenarodne odbrane*.

U toku narodnooslobodilačkog rata Tito je poklanjao izuzetnu pažnju i ovom momentu dijalektičkog prožimanja morala oružanih snaga i borbenog duha naroda. On nikada nije cenio samo rešenost da se ide u borbenu akciju protiv neprijatelja ako se nije temeljila i na svestranoj proceni situacije i na pronalaženju, u datoj situaciji, najprimerenijeg načina dejstava. Kao vrhovni komandant uvek je tražio i traži od komandi svih jedinica da u pripremi borbenih akcija i donošenju odluka svestrano procenjuju kako će akcija delovati ne samo na moralno-političko stanje njihovih jedinica već i na razvijanje političke svesti i borbenog duha stanovništva kraja u kome se borbena dejstva izvode.

Tako, u »Naređenju o načinu izvođenja borbenih dejstava« od 8. januara 1943. godine kaže: »Osnovno je pravilo za svakog starješinu da dobivene zadatke izvršava bez žrtava, odnosno sa minimalnim žrtvama. Ako se žrtve moraju dati, onda se svaka data žrtva mora, s jedne strane, dobro proučiti i proračunati, a zatim u toku borbe trostruko nagraditi najtežim i najosjetljivijim gubicima naših

neprijatelja. Izvršavati zadatke u potpunosti i sa najmanje žrtava — u tome se sastoji vještina komandovanja i vođenja trupa u ratu».¹³

Za svaku nedovoljno promišljenu akciju poziva na odgovornost komandu koja je njome rukovala i drugima ukazuje na štetnost takve prakse. Izrazit primer za to je njegova reakcija na napad partizanskih odreda na Pljevlja 1941. godine u kome je pogibija velikog broja partizana, u situaciji koja nije bila nužna, izazvala više neželjenih posledica.

Takve slučajeve Tito je strogo odvajao od onih u kojima su pojedine jedinice doživljavale neuspehe, ali ne zbog nedovoljne promišljenosti odluka njihovih komandi već zbog objektivno nastale situacije u kojoj su se razvojem događaja jedinice našle i na koju objektivno nisu mogle neposredno uticati. Nema rata, pa ni opštenarodnog, u kome pojedine jedinice ne doživljavaju manje ili veće neuspehe i u kome se ne javljaju krize u borbenom raspoloženju ljudi u pojedinim momentima na nekom prostoru. Tito se odnosio prema toj činjenici kao prema jednoj od objektivnih zakonitosti rata, čije se ispoljavanje mora uvek uzimati u obzir, posebno sa stano- višta održavanja i jačanja morala oružanih snaga i borbenog duha naroda.

Na osnovu uvažavanja te zakonitosti, Tito je definisao jedno od načela strategije našeg narodnooslobodilačkog rata: da *posle svakog neuspeha mora brzo uslediti uspeh* da bi se borbeni duh naroda ponovo podigao. Neke najsudbonosnije odluke proizišle su iz primene tog načela. Takve su, na primer, odluke o pohodu proletherskih brigada, početkom 1942. godine, u istočnu Bosnu i u leto iste godine u Bosansku krajinu. Dolazak proletera u te krajeve doprineo je da se lakše prevaziđu teškoće koje su bile nastale izdajom četnika u istočnoj Bosni i izvođenjem neprijateljske ofanzive na Kozaru kada su okupator i njegove sluge, pored uništavanja svih materijalnih uslova života na Kozari, nastojali da istrebe narod tog kraja, ubivši na naj-surovije načine 25.000 ljudi, žena i dece.

Pored opisanih načina kojima su oružane snage pozitivno uticale na borbeni duh naroda, Tito je od prvih dana narodnooslobodilačkog rata poklanjao izuzetnu pažnju i *ličnom ponašanju pripadnika Narodnooslobodilačke vojske u borbi i van borbe kao istinskih narodnih boraca*.

Istorijski dokumenti govore da je Tito lično, kao vrhovni komandant i generalni sekretar KPJ, mnogo doprinosio da *čuvanje*

¹³ Tito, Vojna djela, knj. I, VIZ, Beograd 1961, str. 171.

lika narodnog borca postane tako visoka društvena vrednost u našim jedinicama, a da je gruba povreda tog lika osuđivana kao postupak koji nanosi veliku štetu ostvarivanju ciljeva narodnooslobodilačke borbe. Na primer, ni najteži uslovi gladovanja, oskudice u odeći i obući nisu smatrani razlogom koji bi opravdao kršenje principa dobrovoljnosti u snabdevanju kod naroda; isto tako, negovan je princip obaveznosti svakog borca da podeli i poslednju koru hleba sa narodom kome je neprijatelj uništio sredstva za život i da mu pruži svaku moguću pomoć.

Na taj način su lično ponašanje boraca i njihov lični međuljudski, interpersonalni odnos sa građanima, kao duboko bliski ljudski odnos, postali tako masovni kanal dubokog prožimanja oružanih snaga i naroda, održavanja i jačanja njihovog jedinstva i međusobnog poverenja, da ga neprijatelj nije mogao preseći nikakvim sredstvima.

Važno je istaći da taj oblik povezivanja Narodnooslobodilačke vojske i naroda nije bio za Tita primarno uslovljen tadašnjom krajnje oskudnom materijalnom osnovom vojske već njenim *narodnim i revolucionarnim karakterom*. Prema tome, odnos pripadnika oružanih snaga opštenarodne odbrane danas prema licima iz drugih struktura društva kao međuljudski interpersonalni odnos predstavlja u sadašnjim uslovima ništa manje značajnu praktičnu manifestaciju narodnog i revolucionarnog karaktera tih snaga, a konkretni uslovi samo određuju osobenost načina na koji se ispoljava društvena suština tog odnosa.

Čovek — društveno-istorijsko i bio-psihološko biće

Jedna od bitnih karakteristika Titovog pristupa određenju fenomena borbenog morala i na osnovu toga utvrđivanju prakse izgrađivanja moralne snage opštenarodne odbrane jeste — stalno uzimanje u obzir kompleksnosti čovekove ličnosti, to jest uvažavanje činjenice *da je čovek društveno, istorijsko, psihološko i biološko biće* i da je svaka ta njegova strana relevantna za borbeni moral. Kroz takav pristup Tito razvija i definiše svoje stavove o ovim pitanjima:

— o stepenu značajnosti pojedinih strana čovekove ličnosti za borbeni moral,

— o dijalektici međusobnog odnosa navedenih strana, posmatrano sa stanovišta borbenog morala.

Svi dosada razmatrani Titovi stavovi sadrže u sebi i njegov najopštiji odgovor na pitanje kako gleda na čoveka kao na društveno-istorijsko biće, odnosno kao na istorično i rodno biće u Marksovom značenju tih pojmova; jer, na primer, izloženi stavovi o društvenoj ulozi naroda kao subjekta istorije mogu proizići samo iz shvatanja čoveka kao društveno-istorijskog, odnosno generičkog bića. Ali, i pored toga, na ovom mestu posebno se razmatra Titovo shvatanje čoveka da bi se još konkretnije prikazalo njegovo uvažavanje relevantnosti društvene i istorijske strane čovekovog bića za borbeni moral i drugo, da se sagledaju u jedinstvu sa psihološkom i biološkom stranom čovekovog bića, o čemu dosada nije bilo reči.

Za prikaz tih Titovih stavova neka posluži deo njegovog govora na završetku manevra naših oružanih snaga »Sloboda 71«, u kome je — razvijajući tezu da je *naš radni čovek postao subjekt i u odbrambenim poslovima*, kao i svim drugim društvenim delatnostima — rekao:

»Snaga naše odbrane zasniva se na dva podjednako važna faktora:

— prvo, na moralno-političkoj čvrstini, psihološkoj pripremljenosti naših radnih ljudi da se najodlučnije suprotstave spoljnom pritisku i agresiji, u ma kome obliku se oni ispoljili, i

— drugo, na visokoj vojnoj organizovanosti, opremljenosti i izvježbanosti naših oružanih snaga i svih radnih i društvenih organizacija.

Ta dva faktora se uzajamno dopunjuju i čine nerazdvojnu cjelinu. Samo moralno-politički čvrsti i psihološki pripremljeni ljudi mogu uspešno savladati sva iskušenja koja donosi rat. Isto tako, samo sa svestranom vojnom spremnošću moguće je efikasno odbiti agresiju, odnosno spriječiti da do nje dođe.

Sve snage našeg društva, svi mi moramo se brinuti da oba ova faktora, i moralno-politički i vojnotehnički, budu na najvećoj visini.¹⁴

Prema tome, Tito definiše kvalitet ljudskog činioca opštenarodne odbrane tako što ustanovljava dve strane tog kvaliteta, moralno-političku i vojnotehničku, a zatim ukazuje na njihovo dijalektičko jedinstvo. Zanimljivo je pogledati šta je tu kriterij svrstavanja pojedinih obeležja ljudskog činioca kao činioca rata u dve strane njegovog kvaliteta. Očigledno je da se u prvu — moralno-političku stranu svrstavaju ona svojstva čoveka koja se, kao izraz njegovog odnosa prema ciljevima borbe, *najneposrednije* ispoljavaju kao poje-

¹⁴ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. IV, str. 334.

dinačna i kolektivna *unutrašnja pokretačka, motivaciona snaga* ljudi da se suprotstavljaju pritiscima i agresiji, a u drugu — vojnotehničku stranu ona svojstva koja deluju kao najvažnije determinante ispoljavanja prve strane.

Zanimljivo je, takođe, pogledati kako je raščlanjena struktura tih strana kvaliteta ljudskog činioca. Prvu Tito definiše kao *moralno-političku čvrstinu i psihološku pripremljenost*. Na ovom mestu ne eksplicira sadržaj tih pojmova, ali je njihovo značenje poznato iz celine načina kako ih on upotrebljava. Za njega je — kao što se vidi iz dosadašnjeg razmatranja — moralno-politička čvrstina pojam kojim označava *odnos ličnosti prema društvenim ciljevima*, to jest kojim označava takvu opredeljenost prema ciljevima borbe koja za čoveka postaje najdublji smisao njegovog ljudskog življenja, pa ga stoga čini sposobnim da savlađuje teškoće i podnosi žrtve na putu ostvarivanja usvojenih društvenih ciljeva. Kada upotrebljava pojam »psihološka pripremljenost«, Tito podrazumeva *emocionalnu prilagođenost* ličnosti datoj situaciji kao društvenoj i životnoj sredini. Pošto dosada nije bilo dovoljno reći šta Tito pod tim pojmom podrazumeva, evo jednog stava koji baš to kazuje: »Za nas je posebno značajno da se kroz vojnu obuku teritorijalnih jedinica ljudi pripreme psihološki. Veoma je važno, kad počne rat, kad neprijatelj počne da napada, da ljudi ne bježe i onda kad ne vide protivnika. Ljudi se moraju naviknuti, da tako kažem, da gledaju i tenku u oči. Ali treba da znaju i kako će ga uništiti. Još za vrijeme mira treba psihološku stranu prilagoditi ratnim uslovima; to je veoma važno za našu omladinu, koja nema ratnih iskustava kao stari borci«. ¹⁵

Drugu, vojnotehničku, stranu kvaliteta ljudskog činioca opštenarodne odbrane Tito je raščlanio na tri pojedinačna obeležja: visoku vojnu organizovanost, opremljenost i izvežbanost, ne samo oružanih snaga već i svih drugih subjekata opštenarodne odbrane za eventualni ratni sukob. Zajedničko je tim obeležjima — kao što je već rečeno — da predstavljaju determinante ispoljavanja moralno-političke čvrstine i psihološke pripremljenosti kao unutrašnje, pokretačke snage ljudi.

Ali, iz tog Titovog stava bilo bi pogrešno izvući zaključak da on svodi determinisanost moralne snage opštenarodne odbrane isključivo na ta tri obeležja kvaliteta ljudskog činioca rata. U skladu sa izloženim metodološkim pristupom, ovde je neophodno obratiti pažnju na opšti kontekst u kome je Tito formulisao stavove koje

¹⁵ Isto delo, str. 209.

analiziramo. On ih je formulisao prateći veliki manevar naših oružanih snaga, a u okviru razmatranja neposrednih *vojnih* delatnosti na jačanju odbrambene moći zemlje. Zato je ovoga puta izostavio one determinante moralne snage opštenarodne odbrane koje su opštijeg karaktera, pa se implicitno podrazumevaju, kao što su: karakter socijalističkog samoupravnog društva, sistem opštenarodne odbrane kao društveno-politički oblik ispoljavanja subjektiviteta narodnih masa u poslovima odbrane, cilj i karakter opštenarodnog odbrambenog rata koji bi vodila Jugoslavija u slučaju oružane agresije na nju.

Međutim, ovaj uži ugao posmatranja ishodišta moralne snage opštenarodne odbrane, na osnovu koga je Tito formulisao analizirane stavove, ne predstavlja, sa stanovišta naše teme, ograničavajući momenat utvrđivanja teorijskog značenja tih stavova. Štaviše, može se reći da je to za razmatranje naše teme u ovom delu olakšavajući momenat, jer se radi o primeru u kome Tito posmatra čoveka i prirodu njegovoga bića u *ratnim uslovima*, odnosno u uslovima savremene oružane borbe.

Kada ima na umu ratnu stvarnost u kojoj bi se mogao naći naš radni čovek, Tito ga — kao što se vidi — i tu posmatra pre svega kao subjekt opštenarodne odbrane, što znači daje primat društveno-istorijskoj strani čovekovog bića.

U takvim uslovima konkretna društveno-istorijska (istorična) *sadržina tog subjektiviteta radnog čoveka* praktično se ispoljava:

— kao postojanje takvih društvenih odnosa u svim elementima sistema opštenarodne odbrane koji omogućavaju radnim ljudima i građanima da ostvaruju neotuđivo pravo na odbranu zemlje i da pri tome ispoljavaju svoje stvaralaštvo;

— kao nepokolebljivo uverenje radnih ljudi i građana u neophodnost pružanja oružanog i svih drugih oblika otpora agresoru, kao i uverenje u mogućnost uspešne odbrane, bez obzira ko bi se našao u ulozi agresora;

— kao praktična pripremljenost radnih ljudi i građana da sva raspoloživa sredstva, posebno ratnu tehniku, upotrebe na što je moguće efikasniji način, i da podnose psihička i fizička opterećenja savremenog rata.

Određujući tako društveno-istorijsku (istoričnu) sadržinu subjektiviteta naših radnih ljudi i građana u uslovima vođenja opštenarodnog odbrambenog rata, Tito ukazuje na još dve značajne činjenice za izgrađivanje moralne snage opštenarodne odbrane, a koje proizilaze iz kompleksnosti čovekovog bića.

Prva se odnosi na značaj posebnih *vojnotehničkih priprema* za postizanje opisane sadržine subjektiviteta radnih ljudi i građana u uslovima vođenja opštenarodnog odbrambenog rata. Naime, razvoj socijalističkog samoupravljanja uopšte, posebno društveno-političke suštine sistema opštenarodne odbrane kao njegovog integralnog dela, doprinosi stalnom proširivanju objektivnih mogućnosti ispoljavanja takvog subjektiviteta radnih ljudi i građana u opštenarodnom odbrambenom ratu, ali samo pod uslovom da među svojim najvažnijim praktičnim rezultatima ima i stalno unapređivanje — *visoke vojne organizovanosti, opremljenosti i izvežbanosti* oružanih snaga i svih drugih struktura društva za mogući ratni sukob. Bez takve savremene vojne spremnosti ne bi bilo moguće radnim ljudima i građanima da u opštenarodnom odbrambenom ratu ostvare svoje neotuđivo pravo na odbranu zemlje, niti da ispolje moralno-političku čvrstinu u ostvarivanju tog prava.

Druga činjenica, značajna za ispoljavanje subjektiviteta radnih ljudi i građana u samoj ratnoj situaciji, jeste — porast značaja njihove *psihološke i fizičke pripremljenosti* za podnošenje psihičkih i fizičkih opterećenja kojima bi bili izloženi u savremenom ratu. Rat je uvek zahtevao određenu fizičku i psihičku pripremljenost ljudi koji u njemu učestvuju. Vođenje opštenarodnog odbrambenog rata, kao poseban način ispoljavanja revolucionarnog, samoupravnog društveno-istorijskog (istoričnog) subjektiviteta radnih ljudi i građana, zahteva širu i svestraniju fizičku i psihičku pripremljenost celog društva nego ijedan drugi rat.

Borbeni moral kao pokretačka snaga društva, kolektiva i pojedinca

Istupajući u ulozi kreatora revolucije i vrhovnog komandanta u narodnooslobodilačkom ratu i razmatrajući problematiku borbenog morala, Tito se nije bavio samo pitanjima moralne snage narodno-oslobodilačkog pokreta u celini već i pitanjima održavanja i jačanja borbenog morala kolektiva i pojedinca; posle rata isto to čini. Ta Titova istupanja omogućavaju da se utvrdi kako on, s jedne strane, *diferencirano* posmatra borbeni moral kao pokretačku snagu *društva* u celini, u odnosu na borbeni moral kao pokretačku snagu *kolektiva* i *pojedinca* i, sa druge, kako ukazuje na međusobno *prožimanje* sva ta tri oblika borbenog morala.

Na prvi pogled moglo bi se reći da je takav Titov postupak prevashodno značajan sa praktičnog stanovišta, to jest sa stanovišta

razvijanja i održavanja borbenog morala u konkretnim situacijama. Međutim, on je izuzetno značajan i sa *teorijskog* stanovišta, jer Titovo posmatranje borbenog morala društva, kolektiva i pojedinca u njihovom jedinstvu i razlikama, kao posebnih oblika moralne snage opštenarodne odbrane, proističe iz uvažavanja same društvene, istorijske i psihološke prirode borbenog morala kao pokretačke snage ljudi. Bez uočavanja teorijskog značenja tog Titovog postupka nema stvaralačkog oslanjanja u praksi na Titovu misao i njegov metod u iznalaženju načina i sredstava održavanja i jačanja moralne snage opštenarodne odbrane u konkretnim situacijama, bilo da je u pitanju borbeni moral društva, kolektiva ili pojedinca.

Iz Titovih stavova koji se odnose na *uslovljenost borbenog morala društva* proističe zaključak da je moralna snaga društva kao celine u prvom redu i u najvećoj meri determinisana *najopštijim društvenim i istorijskim činiocima* borbenog morala, kao što su: karakter društva, cilj i karakter rata (ako se radi o ratnom stanju), stepen razvijenosti društvene svesti masa, tradicije i opšti društveno-istorijski uslovi postojanja određenog društva — jer takvi činioci ne određuju samo opšte granice mogućnosti dotičnog društva već su u krajnjoj liniji i najdublja osnova razvijanja borbenog morala kolektiva i pojedinca.

Na primer, objašnjavajući jednom prilikom celinu moralne snage naše revolucije u njenom oružanom periodu, Tito kaže: »Svijest naših boraca i cijelog naroda proizilazila je iz društvene suštine našeg oslobodilačkog rata i karaktera revolucije. Moralno-politička snaga i svijest naših boraca i naroda proizilazili su iz pravednih ciljeva i jasne perspektive revolucije, jer su svi naši borci i narod čvrsto vjerovali u te ciljeve, u sopstvene snage i pobjedu«. ¹⁶

Zbivanja u svetu su razlog što Tito i danas, u kontekstu raznih događaja, govori o spremnosti i sposobnosti Jugoslavije da se *najodlučnije* suprotstavi spoljnom pritisku i agresiji, ma u kome obliku se oni ispoljili. Pri tome, obično, ukazuje i na ishodišta te odlučnosti, naglašavajući ona koja su u tom momentu od posebnog značaja. Bez obzira na različitost događaja u kontekstu u kome su date, zajedničko svim tim ocenama je da Tito u njima naglašava da su *socijalističko samoupravljanje, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti i nesvrstavanje* — ona najdublja ishodišta (najpresudniji činioci) spremnosti i sposobnosti Jugoslavije da se najodlučnije suprotstavi svakom spoljnom pritisku i agresiji, a ta odlučnost je moralna snaga opštenarodne odbrane kao celine našeg društva. Na-

¹⁶ »Vojno delo«, br. 6/73.

ravno, to nisu jedini, ali su najpresudniji činioci upravo zato što predstavljaju najvažnije sadržaje uloge narodnih masa našeg društva kroz koje se ispoljavaju kao subjekt istorije — *danas* i što kao takvi predstavljaju najopštiju osnovu ispoljavanja borbenog morala kolektiva i pojedinca.

U Titovim stavovima koji se odnose na *način ispoljavanja* borbenog morala društva kao celine nalaze se ocene da se snaga tog borbenog morala ispoljava u: opštoj političkoj stabilnosti društva; moralno-političkom jedinstvu u svim strukturama društva; uverenju radnih ljudi u sposobnost da sopstvenim snagama obezbede ciljeve društvenog razvoja; poverenja širokih slojeva društva u rukovodstvo zemlje; uverenju radnih ljudi u mogućnost uspešne odbrane zemlje od svake agresije ma od kuda ona došla. Tito pri tome ukazuje naročito na dva momenta. Prvo, to je kriterij kojim ocenjuje stepen moralne snage opštenarodne odbrane kao celine danas, u mirnodopskim uslovima. Za njega je to — *ispoljeno jedinstvo* radničke klase i ostalih radnih ljudi, naroda i narodnosti u događajima značajnim za opstanak našeg društva, mir, bezbednost i progres u svetu. Ukoliko je događaj značajniji za sudbinu našeg društva, utoliko je za Tita ispoljeno jedinstvo radnih ljudi pouzdanije merilo sposobnosti Jugoslavije da savlada sve opasnosti, ma kako velike bile, na putu svog razvoja kao socijalističke samoupravne društvene zajednice.

Drugi momenat se odnosi na karakteristiku savremenog sveta, relevantnu za opštenarodnu odbranu, koju je Tito definisao tezom o potrebi življenja kao da rata nikada neće biti, a u isto vreme pripremanja za ratnu situaciju kao da će rat sutra izbiti.¹⁷ Takvo življenje kao način ispoljavanja borbenog morala društva potvrđuje da ogromna većina stanovništva veruje u budućnost svoje društvene zajednice, pa u okviru toga i u neophodnost pružanja oružanog otpora svakoj vojnoj agresiji i u mogućnost uspešnog slamanja agresije, ma od kuda ona dolazila.

U mnogim prilikama Tito se bavi problematikom održavanja i jačanja *borbenog morala kolektiva*. Najviše o toj temi govori posmatrajući jedinice oružanih snaga kao kolektive u toku narodnooslobodilačkog rata i u periodu mirnodopskog razvoja.

Borbeni moral kolektiva uslovljen je kako opštim društvenim i istorijskim činiocima od kojih zavisi borbeni moral društva, tako i većim brojem posebnih činilaca, u koje spadaju određena obeležja same jedinice i karakteristike situacije u kojoj se ona nalazi.

¹⁷ Videti: Tito, Govori i članci, knj. III, citirano izdanje, str. 151—152.

Vrlo je instruktivno kako Tito tretira obeležja same jedinice kao činioce njenog borbenog morala. Mada ih eksplicitno ne klasifikuje, može se zaključiti da ih svrstava u tri vrste: (1) ona (obeležja) koja se javljaju kao neposredan izraz društvenog karaktera naših oružanih snaga uopšte, (2) ona koja su neposredna posledica društvenog profila komandnog kadra i komunista kao vodećih snaga u jedinici i (3) ona koja se odnose na dato psihofizičko stanje ljudstva jedinice i stanje njenih materijalno-tehničkih sredstava.

Za Tita, obeležja jedinice kao kolektiva koja su neposredan izraz narodnog i revolucionarnog karaktera naših oružanih snaga spadaju: utemeljenost njenih unutrašnjih društvenih odnosa na jedinstvu nacionalnih i socijalnih interesa vojničkog i starešinskog sastava, mogućnost ispoljavanja svih pripadnika jedinice kao aktivnih društveno-angažovanih ličnosti u životu svoje jedinice, delovanje organizacije SKJ kao vodeće idejno-političke snage u jedinici, svesna disciplina, drugarstvo, uvažavanje integriteta čovekove ličnosti. Svako od tih obeležja jedinice, zavisno od stepena njegove razvijenosti, neposredno utiče na integritet i motivisanost jedinice kao kolektiva, što znači i na njen borbeni moral.

Sva ta obeležja — kao neposredan konkretan izraz narodnog i revolucionarnog karaktera oružanih snaga opštenarodne odbrane — postoje za svaku našu jedinicu kao objektivne mogućnosti. Koliko će te mogućnosti postati i stvarna obeležja jedinice, prvenstveno zavisi, u svakom pojedinačnom slučaju, od one druge vrste obeležja iz navedene klasifikacije, to jest od društvenog profila komandnog kadra i komunista kao vodećih snaga u jedinici. U mnogim svojim obraćanjima starešinama i komunistima u oružanim snagama, Tito ističe tu činjenicu. Na primer, u Pismu Konferenciji SK u JNA 1971. godine, između ostalog, kaže:

»Veoma značajna odgovornost leži na komunistima u pogledu usavršavanja komandovanja i rukovođenja. Potrebno je i dalje razvijati i njegovati praksu širokog konsultovanja starješina i svih pripadnika oružanih snaga u traženju optimalnih rešenja i pripremi donošenja odluka. To će omogućiti efikasnost komandovanja... Uporedo s tim treba i dalje razvijati međusobno povjerenje i drugarske odnose, brigu za čovjeka, svjesnu disciplinu i odgovornost jer to obezbeđuje povoljne uslove za stvaralački rad i rešavanje odgovornih zadataka odbrane naše zemlje«.¹⁸

Drugom prilikom, naglašavajući ličnu odgovornost starešina u obezbeđivanju da unutrašnji odnosi u svakoj jedinici budu u potpu-

¹⁸ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. IV, str. 273—274.

nom skladu s revolucionarnim i narodnim karakterom oružanih snaga opštenarodne odbrane i karakterom našeg društva, kaže: »Da bi unutrašnji odnosi u Armiji mogli biti takvi i da bi se disciplina mogla tako razvijati, mnogo zavisi od rukovodećeg sastava. Odgovornost rukovodećih ljudi u tom pogledu je od ogromnog značaja, jer oni mogu svojim nepravilnim radom i stavom mnogo šta u tome pokvariti«. ¹⁹

I trećoj vrsti obeležja jedinice od kojih zavisi njen borbeni moral kao kolektiva — njenim psihofizičkim i materijalno-tehničkim obeležjima — Tito obraća odgovarajuću pažnju. Način na koji to čini proizilazi iz njegovog stava o čoveku kao najvećoj vrednosti. Na primer, navedeno »Naređenje o načinu izvođenja borbenih dejstava« počinje ovim rečima: »U našem oslobodilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci — ratnici. Njima se ima pokloniti glavna i prvenstvena pažnja, kako u borbi tako i van borbe, svagda i u svim prilikama uopšte. To je prva i osnovna dužnost svih starješina u našoj vojsci«.

Stepen usklađenosti zadataka koji se stavljaju pred jedinicu sa fizičkim i psihičkim stanjem njenog ljudstva, njegovom opremljenošću i stanjem ratne tehnike, uvek utiče na njen borbeni moral. U ratu se taj sklad ne može uvek postići. Kada dođe do nesklada, kako će on uticati na borbeni moral jedinice prvenstveno zavisi od toga zbog čega je nastao. Ako je nastao kao posledica nebrige komande za ljude, porazno deluje na borbeni moral jedinice; ako je nastao kao posledica objektivnih uslova u kojima se jedinica našla i pored pune brige komande za ljude, jedinica je u stanju da ispolji visok borbeni moral i da podnosi sva iskušenja takve situacije.

Pod karakteristikama konkretne situacije u kojoj se jedinica nalazi, kao činiocima njenog borbenog morala, *podrazumevaju se neposredni spoljni uticaji na svest kolektiva jedinice*, to jest na saznanje, raspoloženje i snagu volje njenog ljudstva, koji se u datoj situaciji ispoljavaju kao zajednički stavovi i zajedničko ponašanje. Za njih je karakteristično da su brojni, vrlo promenljivi, po intenzitetu uticaja vrlo različiti, a po smeru uticaja pozitivni ili negativni. Sposobnost blagovremenog uočavanja takvih uticaja na jedinicu i celishodno reagovanje na njih svojim odlukama, Tito smatra jednom od najvažnijih odlika našeg starešine. ²⁰

¹⁹ Isto delo, str. 171.

²⁰ Videti: Naređenje o načinu izvođenja borbenih dejstava od 8. januara 1943. god. (Tito, Vojna djela, knj. I, citirano izdanje).

Za način ispoljavanja borbenog morala kao pokretačke snage kolektiva karakteristično je da se javlja u dva osnovna oblika:

— kao moralno-političko stanje jedinice u miru i u ratu kada je izvan borbenih dejstava,

— kao držanje u borbi jedinice u uslovima izvođenja borbenih dejstava.

Razmatrajući problematiku moralne snage jedinice kao kolektiva, Tito se služi i jednim i drugim pojmom. Iz načina kako upotrebljava pojam »moralno-političko stanje jedinice«, može se zaključiti da pod njim podrazumeva stepen njene integrisanosti i kolektivne motivisanosti za izvršenje zadataka koji se pred nju postavljaju u mirnodopskim uslovima ili u ratu kada se nalazi u borbenim dejstvima. Pojam »držanje u borbi jedinice« upotrebljava da bi njime označio njenu kolektivnu motivisanost za izvršenje borbenih zadataka, koja se izvršava kao kolektivna snaga volje ljudstva jedinice u lišavanju i podnošenju svih iskušenja i žrtava da bi se ostvario postavljeni cilj.

Naglašeni lični afinitet koji Tito ispoljava za temu o *borbenom moralu kao pokretačkoj snazi pojedinca* jeste posebno slikovit primer njegove doslednosti Marksovom shvatanju suštine čoveka kao istoričnog i rodnog bića. U različitim vremenima i različitim povodima on govori o toj temi, ali i po emocionalnoj vokaciji misli u tim prilikama i po suštini poruka tih misli, svuda je zajednički imenitelj — Marksova teza da je, u krajnjoj liniji, društvena istorija ljudi samo istorija njihovog individualnog života, a to je teza u kojoj Marks formuliše dijalektičnost odnosa između objektivne društvene zakonitosti koja prema čoveku deluje kao nužnost i čovekove svesne, svrhovite, stvaralačke delatnosti kojom on, sa druge strane, determiniše tu nužnost.

U momentu potpune revolucionarne delatnosti, kako bi rekao Marks, odnosno u momentu izvođenja autohtone socijalističke revolucije, nastaje epohalni kvalitativni skok u dijalektici tog odnosa, koji se ispoljava u sposobnosti ljudi da svoju delatnost utemeljuju na saznanju objektivne društvene zakonitosti prevazilaženja građanskog društva kao poslednjeg klasnog društva i izgradnje socijalizma kao početka besklasne istorije. To je onaj momenat koji je Marks definisao izrekom da je revolucija babica istorije, a o kome Tito govori ovim rečima:

»U revoluciji narodi obično nađu sebe, upoznaju svoju vrijednost, upoznaju svoje stvaralačke snage. U revoluciji se narodi podmlade, preobrazu, probude se iz svoje učmalosti i tada u svom revolucionarnom poletu razvijaju takvu stvaralačku energiju i u kratkom

vremenu stvaraju takva djela, koja se ne mogu zamisliti u starom preživjelom društvu. Prema tome, revolucija je u razvitku društva motorna snaga koja pokreće ljudsko društvo naprijed onog časa kada se stari oblik već pokazao nemogućim, kada se pokazao kao kočnica progresa«. ²¹

Ta poletna, stvaralačka energija naroda nije za Tita ona vrsta energije u kojoj se pojedinac gubi kao ličnost, to jest u kojoj iščekavaju potreba i mogućnost njegovog ispoljavanja kao *individualne stvaralačke energije*. Naprotiv, za Tita u osnovi takve vrste revolucionarne narodne energije leži individualna stvaralačka energija mase pojedinaca koja proizilazi iz ličnog saznanja sopstvenih stvarnih socijalnih i nacionalnih interesa i sposobnosti pronalaženja puteva ostvarivanja tih interesa, odnosno iz opisane *sadržine* subjektiviteta radnog čoveka kada je u pitanju opštenarodna odbrana kao revolucionarno delovanje. Na primer:

»Naše iskustvo je bogato baš u visokoj svijesti boraca, u upornosti i samopouzdanju, u dubokoj vjeri boraca kao individuumu u svoje sopstvene snage, što čini jednu armiju koja brani pravednu stvar nepobjedivom«. ²²

Zbog toga insistira na uočavanju suštinske razlike između društvenog položaja i uloge vojnika kao ličnosti u buržoaskoj armiji i položaja i uloge vojnika kao ličnosti u oružanim snagama opštenarodne odbrane. On ne osporava mogućnost da se i u buržoaskoj armiji postigne individualna motivisanost vojnika, pa i visok borbeni moral. Ali, ukoliko se to i postiže u takvoj armiji, taj se uspeh temelji na *ideološkoj i psihološkoj manipulaciji ljudima*.

Suština ideološke i psihološke manipulacije ljudima je da se izazove lična motivisanost za ostvarivanje postavljenih ciljeva, nezavisno od stvarnog značenja tih ciljeva u odnosu na stvarne nacionalne i socijalne interese ljudi koji treba da ih usvoje kao svoje i da se za njih bore. Ukoliko je veći nesklad između proklamovanih ciljeva i stvarnih interesa ljudi koji treba da ih usvoje kao svoje i da se za njih bore, utoliko je potrebija intezivnija ideološka i politička manipulacija. Kada sama društvena stvarnost razotkrije taj nesklad, kada on širim slojevima društva postaje dovoljno vidljiv, manipulacija prestaje biti efikasno sredstvo razvijanja borbenog morala.

Nasuprot tome, narodni i revolucionarni karakter oružanih snaga opštenarodne odbrane i stvarno značenje ciljeva koji se pred

²¹ Tito, Govori i članci, citirano izdanje, knj. IV, str. 30.

²² O moralno-političkom faktoru i partijsko-političkom radu, »Vojno delo«, Beograd 1961, str. 116.

njih postavljaju, objektivno, omogućavaju takav društveni položaj i ulogu čoveka u vojnoj organizaciji da svaki pojedinac u njoj bude *ličnost*, »*individuum*«, bez obzira što je Armija masovna u pogledu organizacije». ²³ Drugim rečima, za oružane snage opštenarodne odbrane karakteristično je da se opisana *sadržina subjektiviteta radnog čoveka* kao činioca opštenarodne odbrane ne ispoljava samo u vidu opštih karakteristika opštenarodne odbrane već i kao izraz *individualnih svojstava i integriteta* čovekove ličnosti. Zbog toga su metode ideološke i psihološke manipulacije ljudima nešto što ne može da služi jačanju naših oružanih snaga, već naprotiv — svaka i najmanja takva pojava direktno podriva njihovu snagu.

Iz takvog određenja pojedinca u oružanim snagama revolucije, proizilaze svi konkretni Titovi stavovi kojima ukazuje na *uslovljenost borbenog morala kao pokretačke snage pojedinca*. Oni su, obično, izloženi u formi direktiva, zahteva, uputstava ili saveta starešinama kako da se odnose prema svojim potčinjenim kao ličnostima. U osnovi tih stavova nalazi se misao da starešina mora da zna da je borbeni moral, kao pokretačka snaga pojedinca, uslovljen svim činiocima od kojih zavisi i borbeni moral društva i kolektiva, ali na takav način da se uticaj svih tih činilaca *prelama kroz individualna svojstva pojedinca* u datom momentu i na osnovu toga ispoljava kao *individualna snaga svesti, osećanja i volje* u konkretnoj situaciji.

Praktična sposobnost starešine da uvažava tu društvenu i psihološku zakonitost, to jest da u konkretnoj situaciji uočava i uzima u obzir individualna svojstva ličnosti svog potčinjenog, relevantna za ispoljavanje njegovog borbenog morala, zavisi uglavnom od toga koliko društveni odnosi u jedinici, kao *međuljudski odnosi*, podstiču svakog pojedinca da se ispolji kao pozitivna ličnost, da se afirmiše i od toga koliko se lični (interpersonalni) odnos pretpostavljenog i potčinjenog uspostavlja kao odnos međusobnog *poverenja i drugarstva*.

Starešina koji sa svoje strane ne doprinosi takvim međuljudskim odnosima u jedinici i koji se zatvara u svoju kulu starešinstva, plašeći se bliskog, drugarskog odnosa s potčinjenim, objektivno je daleko od sposobnosti da uočava i da se oslanja na lična svojstva pripadnika svoje jedinice kao one determinante koja, u krajnjoj liniji, određuje gornju granicu svih objektivno postojećih mogućnosti jedinice, a posebno njenog borbenog morala. Koliki značaj Tito pridaje toj činjenici vidi se po tome što, kada razmatra problematiku rukovođenja i komandovanja, nema mesta a da ne govori i o među-

²³ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. II, str. 141.

ljudskim odnosima, drugarstvu i brizi o čoveku kao kapitalnim vrednostima unutrašnjeg života revolucionarne vojne organizacije.

Način ispoljavanja borbenog morala kao pokretačke snage pojedinaca ogleda se u *posedovanju određenih svojstava pojedinca kao individualnih svojstava*, među kojima su najvažnija: odanost ciljevima borbe, hrabrost, odgovornost, svesna disciplinovanost, nepokolebljivost, istrajnost, odlučnost, nesebičnost, vedrina, optimizam, čovekoljublje i sl.

Iz svega što je dosada rečeno o razlikama u uslovljenosti i u načinu ispoljavanja borbenog morala kao pokretačke snage društva, kolektiva i pojedinca, očigledna je u isto vreme i njihova *međusobna zavisnost i prožimanje*. Upravo za Tita je karakteristično da ih uvek posmatra u njihovom jedinstvu i u njihovim razlikama, nikada ne gledajući na moralnu snagu društva ili kolektiva kao na nešto što je iznad i izvan moralne snage pojedinca, niti, pak, moralnu snagu pojedinca kao na nešto što je u bilo kom smislu nezavisno od društva i kolektiva. Kako Tito u svojim zaključcima polazi od te dijalektike, pored onoga što je već rečeno, slikovito ilustruje i ovaj njegov stav:

»Ako bude došlo do atomskog rata, jedini spas će u takvom ratu biti da narod ne gubi vjeru u svoje sposobnosti, već da bude jedinstven i monolitan, a da svaki vojnik bude sposoban da se sam snađe na svakom mjestu«. ²⁴

Kao što se vidi, snaga društva je u njegovom subjektivitetu koji je u skladu sa istorijskim uslovima nastalim postojanjem nuklearnog oružja, subjektivitetu kao energiji čiji je jedan pol — subjektivitet naroda, a drugi — subjektivitet pojedinca, koji jedan drugog omogućavaju i svojim prožimanjem daju — *istorijski primerenu snagu društva*.

Situaciona uslovljenost borbenog morala

Iako je u dosadašnjem razmatranju težište bilo na objašnjenju društvene i psihološke zakonitosti — uslovljenosti borbenog morala kao pokretačke snage ljudi, ostao je nedovoljno analiziran aspekt njegove *situacione uslovljenosti*, kao aspekt kome i Tito poklanja pažnju.

Šta se, u stvari, podrazumeva pod pojmom »situaciona uslovljenost borbenog morala« kao pokretačke snage ljudi i u čemu je nje-

²⁴ Razmatranja o savremenom ratu, »Narodna armija«, Beograd 1959, str. 74.

gov metodološki značaj? Teorijska vrednost tog pojma je u tome što olakšava uočavanje *varijabilnosti* borbenog morala kao pokretačke snage ljudi, one njegove karakteristike koja se ne može dovoljno izdiferencirati u okviru opšteg razmatranja društvene i psihološke uslovljenosti (determinisanosti) borbenog morala kao *relativno konstantne* snage, što je bio slučaj i u ovom razmatranju.

Naime, u dosadašnjem razmatranju utvrđivane su i objašnjavane one društvene i psihološke zakonitosti borbenog morala koje ga čine relativno konstantnim — u tom smislu da se na određenoj opštoj objektivnoj osnovi i pod uticajem određenih, za njega relevantnih činilaca, javlja kao slabija ili jača pokretačka snaga ljudi u vidu borbenog morala društva, kolektiva ili pojedinca. Međutim, njegova konstantnost, naročito kada su u pitanju kolektivi i pojedinac, nikada nije neka pravolinijska konstanta, nego snaga koja oscilira, naviše ili naniže, oko određene srednje vrednosti kao karakteristike datog kolektiva ili pojedinca. Pored toga, dešavaju se slučajevi izuzetno naglih i velikih oscilacija, atipičnih za date kolektive ili pojedince. Na primer, praksa je pokazala da u ratu nema a priori i potpuno imunih jedinica i pojedinaca u slučaju panike kao momenta krajnjeg odsustva borbenog morala. Isto tako, praksa ukazuje na slučajeve sposobnosti jedinice ili pojedinca da prevladaju paničan strah i da upravo u takvoj situaciji ispolje izuzetno visok borbeni moral.

To osciliranje snage borbenog morala kolektiva ili pojedinca (ponekada i društva) oko određene srednje vrednosti, izazvano nekim za kolektiv ili pojedinca (ponekada i društvo) izuzetnim karakteristikama nastale situacije jeste — *situaciona uslovljenost borbenog morala kao pokretačke snage ljudi*. Te izuzetne karakteristike nastale situacije mogu biti posledica delovanja i društvenih i psiholoških činilaca, ali je češći slučaj da su rezultat psiholoških činilaca, naročito kada je u pitanju borbeni moral pojedinca.

Za Tita je svojstveno da tu zakonitost borbenog morala kao pokretačke snage ljudi uzima u obzir naročito kada se bavi pitanjima održavanja i jačanja borbenog morala jedinica. Čini to na taj način što u uputstvima i savetima o radu na održavanju i jačanju borbenog morala jedinice, u stvari, definiše *principe* tog rada čijim se uvažavanjem rešavaju i problemi situacione uslovljenosti borbenog morala. U takve principe spadaju:

Stalno podsticanje borbene aktivnosti jedinice. Već u svojim prvim naređenjima i direktivama partizanskim odredima, na početku oslobodilačke borbe, Tito ukazuje, između ostalog, da su borbene akcije najbolji put izgrađivanja partizanskih odreda kao snažnih

vojnih jedinica i posebno najbolji put jačanja njihovog borbenog morala. Ništa tako *neposredno snažno* ne utiče na jačanje borbenog morala jedinice kao dobro pripremljena i u pravi čas izvođena *borbena akcija*, pogotovo ako je još u pripremi njenog izvođenja bilo uključeno *celokupno ljudstvo*. To je misao koju Tito ističe tokom čitavog rata.

Razume se, nijedna jedinica ne može biti neprekidno, iz sata u sat, iz dana u dan, u vatrenom dodiru s neprijateljem. Potrebni su predasi za fizički i psihički odmor, za popunu nastalih gubitaka i sređivanje posle borbenih okršaja. Kada govori o borbenoj aktivnosti kao najboljem putu jačanja jedinice, Tito podrazumeva i takve predahe, upravo, kao *sastavni deo borbene aktivnosti*, jer je njihov *smisao* izvlačenje iskustava iz protekle akcije i što potpunija i svestranija priprema za narednu akciju. Zbog toga Tito u sadržaj pojma borbena aktivnost ne uključuje samo vreme neposrednog vatrene dodira s neprijateljem nego i kontinuirano ponavljanje faza: neposredna priprema jedinice za borbenu akciju, izvođenje pripremljene akcije, sređivanje jedinice posle izvedene akcije kao početni korak neposredne pripreme za novu akciju.

Takvim načinom rada i života u jedinici — naročito kao su svaki starešina i vojnik u svakoj od tih faza na odgovarajući način aktivni činilac — ljudi su uvek blagovremeno pripremljeni i idejno-politički, psihološki, fizički i vojnostručno za svaku narednu moguću situaciju. Zbog toga je borbeni moral jedinice kao kolektiva i njenih pripadnika kao pojedinca, između ostalog, objektivno najotporniji prema iznenadnim i velikim situacionim oscilacijama.

U mirnodopskim uslovima nema takve borbene aktivnosti. Ali, to ne znači da se princip podsticanja neprekidne borbene aktivnosti jedinice ne odnosi na mirnodopske uslove. Umesto opisanog sadržaja borbene aktivnosti, karakterističnog za ratne uslove, u mirnodopskom periodu izgrađivanja jedinica, sadržaj borbene aktivnosti je — *borba za stalno podizanje na viši nivo borbene spremnosti i gotovosti jedinice*. Ako je ta borba zajednički imenitelj svih aktivnosti u jedinici, ako je nit i svrha koja povezuje sva individualna nastojanja starešina i vojnika u zajedničku akciju, ona je najbolji način održavanja i jačanja moralno-političkog jedinstva kao mirnodopskog oblika borbenog morala, pa zato i najbolji način otklanjanja opasnosti značajnih oscilacija u moralno-političkom stanju.

Razvijanje ofanzivnog duha. Teški uslovi borbe, naročito prvih godina rata protiv tehnički i brojno nadmoćnijeg neprijatelja, doprineli su da Tito posebnu pažnju poklanja *stalnom podsticanju ofan-*

živnog duha u svim situacijama kao bitnom uslovu obezbeđivanja visokog borbenog morala jedinica.

Nastojeći da iskoristi svoju prednost u tehnici, neprijatelje je u svojim borbenim dejstvima stavio težište na izvođenje brzih akcija *opkoljavanja* naših snaga i njihovo uništavanje u stvorenim okruženjima. Po mišljenju njegovih vojnih stručnjaka, kao predstavnika vojne misli građanskog društva, to je bio siguran put uništenja naših snaga, jer u takvim uslovima, po tom mišljenju, one nisu imale nikakvih objektivnih mogućnosti za preuzimanje borbene inicijative u svoje ruke i izvođenje ofanzivnih dejstava.

Kao revolucionar koji je polazio od činjenice da nije u pitanju rat između dve međusobno neravnopravne građanske vojske, nego rat između *okupatora i naroda* koji je dizanjem na oružje uzeo svoju sudbinu u svoje ruke, Tito je otkrio objektivnu mogućnost suprotstavljanja toj okupatorovoj ofanzivnoj strategiji opkoljavanja, zasnovanoj na njegovoj tehničkoj prednosti — *još ofanzivniju strategiju narodnooslobodilačkih snaga*, zasnovanu na borbenoj inicijativi boraca, jedinica i naroda u celini. Narod koji je uzeo svoju sudbinu u sopstvene ruke i njegovi borci ne mogu se uništiti ma kakvim opkoljavanjima. Tu misao Tito često ponavlja u toku rata. Na primer, juna 1942. godine, na dan osnivanja Četvrte crnogorske brigade, kaže to ovim rečima: »Naši neprijatelji misle da su nas ovdje opkolili. Bada-va tako misle, nas to ne treba da zabrinjava. Mi smo od samog početka bili uvijek opkoljeni — jer je čitava Evropa okupirana. A osim toga, mi ovdje nismo opkoljeni onako kako govore naši neprijatelji i zbog toga što je sva Jugoslavija postala ratno poprište«. ²⁵

Tito ulaže stalne napore da do svesti svakog borca prodre saznanje o objektivnim mogućnostima da se u svim, pa i najtežim, situacijama njihovom sopstvenom ofanzivno usmerenom borbenom inicijativom, borbenom inicijativom jedinica i podrškom naroda tim inicijativama, može paralisati tehnička prednost neprijatelja i biti dovedena u defanzivan položaj. Takvo saznanje omogućavalo je, na primer, borcima da shvate da povlačenje naših operativnih snaga sa delova oslobođene teritorije pred jačim snagama neprijatelja ne znači poraz i gubitak prostora, jer stanovništvo i teritorijalne snage koje ostaju na njemu produžavaju borbu mogućim načinima u nastaloj situaciji, a operativne snage, izbegavajući udar neprijatelja, preuzimaju borbenu inicijativu u drugim pravcima i stvaraju nove delove slobodne teritorije.

²⁵ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. I, str. 93.

Celokupna praksa narodnooslobodilačkog rata pokazala je da su jedinice koje je prožimao visok ofanzivni duh bile sposobnije da očuvaju visok borbeni moral i u izuzetno nepovoljnim situacijama, kao što su: iznenadni napad neprijatelja, gubljenje veze sa pretpostavljenom komandom i drugim jedinicama, izvlačenje pod snažnom vatom neprijatelja, veliki gubici i sl.

Razvijanje saznanja boraca i naroda o mogućnostima pobjede nad neprijateljem i o teškoćama koje valja savladati. O značaju saznanja o mogućnostima konačne pobjede nad neprijateljem za moralnu snagu opštenarodne odbrane, bilo je dosta reči o odeljcima u kojima su razmatrane društvena uloga naroda kao subjekta svoje istorije i dijalektika odnosa revolucionarne avangarde i narodnih masa. Ovde je reč o tom saznanju sa stanovišta situacione uslovljenosti borbenog morala kao pokretačke snage jedinice i pojedinca. Naime, reč je o tome da kod Tita nalazimo i stavove u kojima se to saznanje posmatra kao *najneposredniji* činilac držanja ljudi u konkretnim situacijama. To se dešava iz više razloga.

Pre svega, uverenje ljudi u mogućnost uspešnog dejstva sopstvene jedinice umnogome zavisi od njihovog *opšteg uverenja u mogućnost konačne pobjede nad neprijateljem*. Zbog toga je jedan od bitnih uslova da jedinica ispolji visok borbeni moral u konkretnoj situaciji — čvrsto *opšte uverenje* njenih pripadnika u mogućnost uspešne borbe protiv neprijatelja. Za Titov stil rukovođenja — kako u toku narodnooslobodilačkog rata, tako i danas — karakteristično je da uvek nalazi za potrebno da, sa stanovišta situacije u kojoj istupa, ukazuje na činjenice koje *otvaraju ljudima perspektivu*, to jest koje znače dokaze o mogućnostima ostvarivanja postavljenih opštih ciljeva, da bi na osnovu toga izveo dokaze o neophodnosti i mogućnosti ostvarivanja *neposrednih* ciljeva u konkretnoj situaciji. On nebrojeno puta ponavlja misao: da bi imali snage da se bore ljudi, pre svega, moraju znati *zašto* se bore i koje im *mogućnosti* stoje na raspolaganju za ostvarivanje tih ciljeva.

Ali, jednom stečeno uverenje u mogućnost uspešne borbe protiv neprijatelja nije jednom zauvek data vrednost. U ratu su moguće situacije u kojima to uverenje može biti poljuljano, u većoj ili manjoj meri, kod pojedinaca, jedinica, pa i šire. Zbog toga su, ukazuje Tito, razvijanje i jačanje tog uverenja stalni i prvorazredni zadatak svih starešina i komunista. Sastavni deo tog rada je procena u svakoj konkretnoj situaciji ne samo onih činilaca koje treba iskoristiti kao ishodište borbenog morala jedinice već i onih koji mogu negativno uticati na opšte uverenje ljudi u mogućnost uspešne borbe, kao i činilaca

koji mogu negativno uticati na uverenje ljudi u mogućnost uspešnog ostvarivanja postavljenog zadatka u konkretnoj situaciji. Gubljenje opšteg uverenja u mogućnost konačne pobede nad neprijateljem ima uvek za posledicu, pored ostalog, i gubljenje sposobnosti za otkrivanje objektivno postojećih mogućnosti borbenih i drugih aktivnosti u konkretnoj situaciji i za ispoljavanje borbene inicijative.

Jedan od važnih načina stalnog podsticanja uverenja u mogućnost konačne pobede, kao i uverenja u sposobnost jedinice da izvrši postavljeni zadatak u konkretnoj situaciji, jeste — *blagovremeno i istinito ukazivanje na teškoće na koje će se nailaziti* u ostvarivanju postavljenih ciljeva. Kada posmatra obaveze starešina, za Tita je u dvostrukom smislu nedozvoljeno prikrivati teškoće na koje će naići, ili mogu naići, ljudi njegove jedinice u izvršavanju postavljenog zadatka. Prvo, to je za starešinu narodne i revolucionarne armije nedozvoljeno sa *etičkog* stanovišta. Drugo, to je nedozvoljeno i sa stanovišta borbenog morala kao pokretačke snage ljudi, jer se očekivane teškoće lakše savlađuju od nepredviđenih, pogotovu kada su u pitanju svesni borci.

Tito se u toku rata dosledno pridržavao tog pravila. Zbog toga je jedna od bitnih karakteristika njegovog *stila rukovođenja* kao vrhovnog komandanta da *uvek otvara nove perspektive za pobedu*, i u isto vreme *ukazuje na teškoće* koje predstoje, bez obzira koliko bile velike. Naročito slikovit primer tog njegovog stila je već citirani govor Četvrtoj crnogorskoj brigadi juna 1942. godine. Pošto je ukazao na perspektivu pobede nad okupatorom i njegovim slugama, snažno je ukazao i na teškoće koje treba savladati.

»Naša borba biće teška. Mi ćemo biti često bez hrane, često i bez municije. Ali mi ne smemo padati duhom... Naš neprijatelj je tako snažan, da nema uslova i prilika pod kojim ne bismo morali da se najžešće borimo protiv njega.«²⁶

Razvijanje drugarstva. Kao činilac situacionog ispoljavanja borbenog morala jedinice i pojedinca, od posebnog značaja je *drugarstvo između boraca i boraca i starešina*. Kada u borbi na čoveka navali strah neposredne opasnosti od smrti i ranjavanja, i kada ga spadnu brojne druge nevolje i psihofizička opterećenja, karakteristična za dinamiku borbenih dejstava, njegova sposobnost da svemu tome odoli i da sve to nadvlada izuzetno mnogo zavisi od poverenja u drugove oko sebe i u svoju jedinicu kao kolektiv. Ako u takvoj situaciji, kao odgovor na nju, u čoveku odzvanjaju saznanje i osećanje, du-

²⁶ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. I, str. 92.

boko uverenje — »sve će drugovi učiniti što je moguće, ako dođem u nevolju«, to je najdublji emocionalni izvor snage da se izdrži i najteže. Takva vrsta drugarstva najbolje se ogleda u odnosu prema ranjenicima, koji je, kaže Tito, bio značajna karakteristika našeg rata, jer su »ponekad ginula dvojica ili trojica da bi spasili jednog ranjenika«.

»Ljudi koji su dobrovoljno stupali u našu vojsku, deca, omladina i stariji ljudi, svi su naročito gajili međusobno drugarstvo. I to drugarstvo među svima, bilo da se radilo o rukovodiocima ili običnim borcima, razvijalo se do vrha, do Vrhovnog štaba, na čijem sam se čelu nalazio. To je, bez obzira na žrtve, stvaralo ogroman moral. Jer svaki onaj koji je bio ranjen znao je da će se o njemu voditi računa koliko je to najviše bilo moguće«.²⁷

²⁷ Tito, Vojna djela, citirano izdanje, knj. IV, str. 191.